

Отримано: 17 червня 2019 р.

Прорецензовано: 21 червня 2019 р.

Прийнято до друку: 24 червня 2019 р.

e-mail: fedor208@ukr.net

DOI: 10.25264/2415-7384-2019-8-77-81

Федорчук Л. П. Теоретичні аспекти формування професійної компетентності. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»: науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, червень 2019. № 8. С. 77–81.

УДК 378.091.3

Федорчук Лілія Петрівна,

*аспірантка кафедри спеціальної психології та медицини факультету спеціальної та інклюзивної освіти,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті розглянуто основні наукові підходи до визначення змісту поняття «компетентність». На основі узагальнення поглядів різних авторів на сутнісні ознаки формування компетентності сформовано уточнене визначення цього поняття. Розглянуто та охарактеризовано рівні формування компетентності. Визначено особливості застосування компетентнісного підходу в розвитку майбутніх фахівців у сучасних умовах. Розглянуто основні класифікаційні ознаки компетентності фахівця. Схарактеризовано основні складники формування професійної компетентності.

Ключові слова: компетентність, соціалізації, функції, рівні, класифікація, професійна компетентність.

Lilija Fedorchuk,

*Postgraduate Student of the Department of Special Psychology and Medicine The Faculty of Special and Inclusive Education
M. P. Drahomanov National Pedagogical University Kyiv City*

THEORETICAL ASPECTS OF THE FORMING OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE

The article deals with the main scientific approaches to the definition of the content of the concept of «competence». Based on the generalization of the views of various authors on the essential features of the formation of competence we managed to form precise definition of this concept. Levels of competency formation are described and characterized. The peculiarities of application of the competence approach in the development of future specialists in modern conditions are determined. The basic classification features of a specialist's competence are considered. The main components of the formation of professional competence are described.

Key words: competence, socialization, function, level, classification, professional competence.

Постановка проблеми. У сучасних умовах динамічного розвитку соціально-економічних і культурно-правових відносин досить важливу роль відіграють індивідуальні особливості кожної особистості до самореалізації в соціумі. Одна з важливих умов успішного самовираження індивіда – це розвиток його компетентнісних можливостей. Поняття компетентності досить складне та багатогранне, оскільки воно торкається багатьох царин суспільного життя. Тому вивчення теоретичних підходів до обґрунтування змісту, ознак, рівнів і компонентів професійної компетентності дасть змогу сформувати наукове підґрунтя для подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Короткий огляд останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні засади вивчення питань, присвячених формуванню компетентності індивіда, розглянуто в працях таких авторів, як В. М. Алексієнко [1], Т. В. Бучинська [2], О. В. Вартанова [3], І. В. Волкова [5], С. В. Іванова [6], І. Б. Левинська [7], Л. В. Назаренко, І. М. Мельничук [8], С. Резнік, Л. Дяченко [9], С. В. Сороквашин [10], О. М. Цільмак [11] та ін. Деякі вчені досліджували особливості рівнів і компонентів формування компетентності фахівця. Водночас результати проведених наукових досліджень дали змогу дійти висновку про недостатню обґрунтованість наукових підходів щодо визначення сутнісних ознак професійної компетентності в сучасних умовах розвитку інформаційно-цифрових технологій.

Мета дослідження – вивчити теоретичні аспекти формування професійної компетентності фахівця.

Виклад основного матеріалу. Деякі найбільш поширені в сучасній літературі наукові підходи до визначення змісту компетентності наведено в табл. 1.

На основі аналізу наведених у табл. 1 підходів до визначення змісту й основних складників поняття «компетентність» можна зробити висновок про те, що погляди різних авторів суттєво відрізняються. Це зумовлено, передовсім, складністю самого поняття. По-друге, варто зазначити, що всі наведені визначення неоднозначно трактують співвідношення понять «компетенція» та «компетентність». Деякі підходи ці поняття або ототожнюють, або диференціюють. З погляду ототожнення аналізованих понять термін «компетентність» уживають у тих самих значеннях, що й «компетенція». Водночас автори підкреслюють саме практичну спрямованість компетенції. Прихильники розподілу розглянутих понять уважають, що компетентність містить не тільки когнітивний і операційно-технологічний складники, а й мотиваційний,

етичний, соціальний та поведінковий, а також результати навчання (знання й уміння), систему ціннісних орієнтацій, звички і т. д.

Таблиця 1

Деякі наукові підходи до визначення змісту компетентності

Автор	Визначення поняття «компетентність»
1	2
І. В. Волкова [5]	Семантику лексеми «компетенція» пояснюємо її латинським <i>competentia</i> (від <i>competere</i>) – «досягати», «відповідати», «прагнути» й теж тлумачимо у двох аспектах: 1) обізнаність із чим-небудь; 2) коло повноважень якої-небудь організації, установи чи певної особи.
Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко [1]	досвідчене володіння відповідною компетенцією, що передбачає особистісне ставлення до неї і предмету діяльності.
О. М. Цільмак [11]	Варто чітко розрізнити поняття «компетенція», «компетентний», «компетентність», «компетентності». Компетенція – це коло повноважень якої-небудь організації, установи чи особи, що володіє певними знаннями й може ефективно використовувати їх на практиці. Компетентність – це здатність особистості ефективно застосовувати набуті знання, уміння й навички в певній галузі професійної діяльності та повсякденній життєдіяльності.
Т. В. Бучинська [2]	Набір моделей професійної поведінки, яку працівник повинен використовувати в межах своєї посади, дає можливість кваліфіковано провадити діяльність і компетентно виконувати свої завдання та функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі чи конкретній діяльності; це основна характеристика людини, яка може бути мотивом, рисою характеру, навичкою, уявленням про самого себе, соціальною роллю; це сукупність знань, навичок і особистих якостей, що дає змогу вирішувати поставлене завдання (чи набір завдань).
С. Резнік, Л. Дяченко [9]	сукупність особистісних якостей (знань, умінь, навичок, ціннісно-смыслових орієнтацій), що обумовлені досвідом діяльності та забезпечують ефективність самостійної діяльності; компетентність формується й унаслідок набуття досвіду діяльності: творчої, пізнавальної, особистісної (робота над собою, над організацією свого внутрішнього світу), емоційно-ціннісної, рефлексивної
І. Б. Левинська [7]	компетенції – це деякі внутрішні, потенційні, приховані психологічні новоутворення: знання, уявлення, програми (алгоритми) дій, систем цінностей і відносин, які потім виявляються в компетентностях людини; компетентність – принципово нова якість професійної підготовки. Дослідниця наводить приклад із досвіду прийому на роботу співробітників американських фірм, коли претендентові можуть відмовити тільки тому, що його компетентність перевищує необхідну на певну вакансію.
Великий тлумачний словник сучасної української мови [4]	«добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи чи особи», а компетентний – той, хто «має достатні знання в якійсь галузі, який із чимось добре обізнаний, тямущий; який ґрунтується на знанні, кваліфікований; який має певні повноваження, повноправний, повновладний».

*склала авторка на основі [2, 11, 4, 9, 7, 5, 1].

Як бачимо, більшість авторів тлумачить «компетентність» як якість або властивість особистості, або сукупність особистісних якостей, але однозначного визначення цього терміна немає. Спираючись на дослідження науковців із цього питання, на наш погляд, варто дотримуватися такого визначення досліджуваного поняття: компетентність – це інтегративна якість особистості, яка містить знання, уміння та навички, ціннісне ставлення й засвідчує ступінь готовності особистості виконувати той чи той вид діяльності, а також рівень виконання поставлених завдань.

Аналіз наведених трактувань дає змогу конкретизувати поняття «компетентність», формуючи уявлення про нього як специфічне особистісне утворення, що визначає здатність суб'єкта виконувати будь-яку діяльність на основі сформованої компетенції (або сукупності компетенцій). Компетентність відображає підготовленість фахівця виконувати певну діяльність, забезпечує успішність діяльності в сучасних мінливих умовах, оскільки передбачає оцінку не рівня засвоєння знань і вмінь відповідно до програми, а якостей фахівця.

У сучасних умовах становлення інформаційного суспільства вирішального значення набувають не тільки обсяг і якість знань, сформованих під час навчання, а й рівень компетентності, який має забезпечити належний рівень професійної підготовки кваліфікованих робітників до життя в сучасному суспільстві. Деякі науковці [1, 6, 9, 10] дотримуються думки, що компетентність – це інтегральна особистісна характеристика, а компетенція – її структурний елемент. На наш погляд, у наведеному аспекті компетентність із професійної позиції варто визначати як сукупність різних компетенцій, зокрема: загальнокультурної, комунікаційно-інформативної, психолого-педагогічної, предметно-методичної та інформаційно-технологічної.

У науково-методичній літературі [2, 4, 8] сьогодні виокремлюють такі рівні компетентності (рис. 1):

Рис. 1. Рівні компетентності фахівця

*склала авторка на основі [2, 4, 8]

Освітній рівень компетентності – це результат спеціальної підготовки фахівця в навчальному закладі. Відзначимо, що випускник повинен бути підготовлений так, щоби після закінчення навчального закладу він мав загальнокультурну підготовку на рівні не нижчому за вимоги самого вишу й розвинені якості, що забезпечують можливість успішно освоювати, провадити професійну діяльність в освіті, особистісному саморозвитку, участі в колективному самоврядуванні.

Загальнокультурний рівень характеризує здатність фахівця до науково-дослідницької діяльності та можливості виходити за межі своєї предметної галузі. Це компетентнісний досвід діяльності (набутий не тільки у вузькій сфері, а й в інших царинах діяльності), результат якої – не лише здатність застосовувати вже набуті знання, уміння та навички, а й засвоювати нові в процесі творчої діяльності.

Організаційний рівень компетентності – це результат освоєння організаційного механізму розвитку діяльності в процесі неперервної професійної освіти.

Професійну характеристику компетентності можна розглянути через призму освоєння спеціальних навичок у конкретній діяльності, методів її критерійного аналізу та механізму розвитку в процесі неперервної професійної освіти (післядипломної) і становлення професіоналізму в практичній діяльності. Професійний рівень тлумачать як результат освоєння технології професійної діяльності на практиці. Цей рівень також виявляється через формування впевненості у своїй здатності розвивати себе; уміти критично аналізувати себе, бачити свої недоліки; уміти планувати свій розвиток; уміти самостійно вчитися.

Колектив авторів [1, 3, 6, 7, 8, 9] розробив широкий спектр класифікацій (і їх зведених схем) ключових компетентностей. Суттєво, що всі ключові компетентності (компетенції), незалежно від принципів класифікації, багатофункційні та надпредметні; вони «передбачають значний інтелектуальний розвиток, спираються на різні пізнавальні процеси». Основна ключова ознака компетентності – це вміння учнів самостійно вчитися [8].

Узагальнену класифікацію компетентності можна представити такими її видами [2, 3, 5, 4, 8, 11]:

1. За формою вияву – свідомо компетентність, коли особа знає, що входить до структури та змісту будь-якої життєдіяльності й починає практикувати; несвідомо компетентність – коли навички повністю інтегровані, убудовані в поведінку особи та їй не потрібно замислюватися над тим, що вона робить. Несвідомо компетентність характеризує майстерність.

2. За рівнем спеціалізації – предметна, спеціальна, загальна. Відображають рівень набутих знань, умінь, навичок, досвіду, інформаційної насиченості й інших властивостей (предметна – у певних навчальних предметах; спеціальна – у вузькій сфері діяльності; загальна – у широкій сфері життєдіяльності).

3. За сферою: а) інтрапсихічна компетентність – це спроможність особистості усвідомлювати себе; б) екстероцептивна компетентність – це здатність особистості сприймати, розуміти та приймати інших; в) загальнокультурна компетентність – це здатність особистості дотримуватися певних правил культурної поведінки, які детермінує її культурна спрямованість; г) здоров'язбережувальна компетентність – це здатність особистості дотримуватися засад здорового способу життя та правил безпечної поведінки в усіх сферах життєдіяльності.

4. За соціальною спрямованістю: а) комунікативна компетентність – це здатність особистості встановлювати та підтримувати контакти з іншими людьми; б) правова компетентність – це усвідомлення значення своїх соціальних функцій як громадянина своєї країни, члена суспільства; в) політична компетентність – це усвідомлення державної політики, її сприйняття або несприйняття, знання символів держави (прапор, гімн, герб); г) рольова компетентність – це здатність особистості розв'язувати життєві проблеми, пов'язані з рольовою поведінкою; д) психологічна компетентність – це здатність особистості ефективно застосовувати структуровану систему знань про людину як індивіда, суб'єкта праці й особистість як у власній життєдіяльності, так і в професійній або іншій взаємодії.

Як бачимо, основними ключовими критеріями класифікації компетентності визначають форму вияву, рівень спеціалізації, сферу застосування, соціальну спрямованість тощо.

У дослідженнях О. В. Варганової, Є. П. Скляра [3], І. Б. Левинської та С. В. Сороквасинової [10] чітко визначено функції компетентності:

- пізнавальна функція – це власне процес пізнання (особливостей і закономірностей діяльності та життєдіяльності, власних особливостей і властивостей та інших людей тощо);
- випробувальна функція – це спроба виконання того, що особа пізнала; тобто можливість застосування своїх знань на практиці;
- регулятивна функція – це свідомий вплив на: себе, людей і перебіг діяльності для їхньої зміни;
- рефлексивна функція – це усвідомлення того, як особу або її дії оцінюють інші;
- контрольно-оцінна функція – це систематичний контроль за змінами у свідомості й поведінці особи та інших, за результатами діяльності.

На сьогодні багато фахівців відзначають, що в будь-якій галузі потрібно готувати спеціалістів на новій концептуальній основі в межах компетентнісного підходу. Компетентнісний підхід оновлення змісту освіти спрямований на розвиток компетентностей майбутніх фахівців на основі принципів фундаментальності, універсальності, інтегративності, варіативності, практичної спрямованості та становлення базових компетентностей. Категорію «професійна компетентність» визначають головно рівнем власне професійної освіти, досвідом та індивідуальними здібностями людини, її мотивованим прагненням до безперервної самоосвіти та самовдосконалення, творчим і відповідальним ставленням до справи [8, 11].

На нашу думку, професійна компетентність – це явище вищого порядку, співвіднесене з комунікаційною грамотністю, як стійкі професійні навички в інтелектуальній професії співвіднесені з елементарною грамотністю. Тому під професійною компетентністю фахівця треба розуміти інтегративне особистісне утворення, для якого характерна [2, 7]:

- сукупність системних наукових знань, умінь і навичок, сформованих у спеціально організованому процесі навчання;
- здатність орієнтуватися в освітньому середовищі на базі сучасних засобів комунікації і готовність творчо їх використовувати у своїй професійній діяльності;
- усвідомлене прагнення безперервно самовдосконалюватися у власній діяльності.

Отже, професійну компетентність кваліфікованих робітників можна охарактеризувати як систему з трьох основних компонентів, які передбачають володіння визначеними знаннями й умінями, а також наявність власних ставлень і досвіду. Окрім того, у сучасних умовах деякі компоненти професійної компетентності мають містити ознаки вмінь використовувати інформаційно-цифрові технології.

Мотиваційний компонент професійної компетентності в сучасних умовах – це спонукальний чинник застосування комунікаційних засобів у навчально-пізнавальній та професійній діяльності. До основних його складників варто віднести систему поглядів і переконань, які визначають потребу особистості формувати інформаційно-комунікаційну компетентність. Він передбачає усвідомлені дії щодо пошуку, відбору та використання відповідних засобів обчислювальної техніки для розв'язання навчальних завдань, усвідомлення мети та меж застосування комунікаційних технологій як допоміжного засобу [9].

Когнітивний компонент компетентності майбутніх кваліфікованих робітників складається зі знань, умінь та навичок у галузі застосування інструментів і методів, що належать до фахової діяльності, для розв'язання завдань навчального, професійного й особистого спрямування, розуміння взаємозв'язків у структурі апаратного та програмного забезпечення, комплексного розуміння можливостей інформації, доступної в різних форматах, упевненої орієнтації в сучасному інформаційному середовищі [7].

Діяльнісно-креативний компонент професійної компетентності передбачає не лише активне й раціональне використання сучасних технологій, але й чітке та глибоке уявлення про їх можливості в розв'язанні завдань професійного, освітнього й побутового характеру, творчому підході до розв'язання різних груп завдань [5].

Названі компоненти, що входять до складу інтегративного особистісного утворення, перебувають у взаємозв'язку, взаємозалежності, а також у взаємовпливі та взаємопроникненні, водночас становлення кожного з них пов'язане з формуванням його характеристик і властивостей як частини цілісної системи.

Сформована професійна компетентність дасть змогу майбутньому кваліфікованому робітникові використовувати досягнення сучасної науки та практики в професійній діяльності, максимально реалізувати їх можливості для підвищення ефективності роботи [8].

Професійна компетентність – це здатність індивіда кваліфікувати свою діяльність. У практиці її часто ототожнюють із професіоналізмом. Але професіоналізм, як вищий рівень виконання діяльності, забезпечує (крім компетентності) професійна спрямованість і професійно важливі здібності.

О. Цільмак вважає, що складником професійної компетентності є здатність адекватно реагувати на нові ситуації в професійній діяльності й уміння ефективно поводитися в практичних ситуаціях [11].

На думку Т. Бучинської, складником професійної компетентності постає вміння керувати своїм робочим часом; набуття експертних навичок; уміння сформулювати стратегію самонавчання та професійного вдосконалення; уміння організувати колективну роботу; уміння бути лідером за певних обставин [2].

С. Резнік та Л. Дяченко називають складником професійної компетентності різні компоненти, залежно від того, наприклад, з якими групами населення має працювати психолог [9]. І. Левинська стверджує, що це компоненти пізнавальної діяльності та компоненти інформаційних технологій [7].

На думку І. Волкової, складником професійної компетентності є мотиви професійної діяльності, ціннісні орієнтації, інтереси, професійні наміри [5].

Л. Алексеєнко та В. Олексієнко вважають, що складником професійної компетентності може бути самостійність дій, творчий підхід до будь-якої справи, готовність постійно оновлювати знання, гнучкість розуму, готовність до системного й економічного мислення, уміння вести діалог, уміння працювати в колективі, уміння спілкуватися з колегами [1].

Висновки. Різні підходи до тлумачення класифікаційних ознак професійної компетентності пояснює тим, що визначення цього поняття динамічне та багатогранне. У теоретичному плані для професійної компетентності характерна наявність і рівень розвитку кваліфікації в діяльності. Її можна описати якісно як стандарт-рекорд, до якого має прагнути майбутній фахівець, як концептуальний проєкт професійної самовираженості. В емпіричному плані професійна компетентність – це готовність майбутнього спеціаліста до певних завдань різного рівня складності в динамічних умовах.

Отже, під час дослідження уточнено поняття компетентності. Компетентність відображає підготовленість фахівця виконувати певну діяльність і містить не тільки когнітивні (навички, знання), а й позакогнітивні (мотивацію, ціннісні орієнтації, етичні установки і т. д.) компоненти. Також компетентність забезпечує успішність діяльності в сучасних мінливих умовах, оскільки передбачає оцінку не рівня засвоєння знань і умінь відповідно до програми, а якостей фахівця. Основні ключові критерії класифікації компетентності такі: форма вияву, рівень спеціалізації, сфера застосування, соціальна спрямованість тощо. Професійну компетентність кваліфікованих робітників можна схарактеризувати як систему, що складається з таких основних компонентів: мотиваційного, діяльнісно-креативного та когнітивного. Складники формування професійної компетентності передбачають володіння різними знаннями й уміннями, а також наявність у фахівця певного досвіду.

Література

1. Алексеєнко Л., Олексієнко В. Економічний тлумачний словник: власність, приватизація, ринок цінних паперів (українсько-англійсько-російський). Тернопіль: Астон, 2003. 672 с.
2. Бучинська Т. Сутність та складові професійної компетентності персоналу в умовах конкуренції. *Економічний аналіз: зб. наук. праць* / ред. кол.: В. Дерій (гол. ред.) та ін. Тернопіль: ВПЦ ТНЕУ «Економічна думка», 2014. Том 15. № 2. С. 228–233.
3. Вартанова О., Скляр Є. Компетенція персоналу: теоретичне визначення та складові. *Актуальні питання теорії і практики менеджменту: матеріали першої наук.-практ. конф. студентів і молодих вчених, 17–19 берез. 2010 р.* Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2010. С. 274–276.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
5. Волкова І. Сутність мовних компетентностей та їх проєкція на методикау навчання мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2017. Вип. 67. С. 73–76.
6. Іванова С. Розвиток професійної компетентності вчителів біології у закладах післядипломної освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Умань, 2012. 20 с.
7. Левинська І. Структура професійної компетентності майбутнього психолога: теоретичний зарубіжний досвід. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2016. Т. 188. С. 27–32.
8. Назаренко Л., Мельничук І. Зміст та структура професійної компетентності майбутніх медичних сестер. *Медсестринство*. 2014. №4. С. 40–45.
9. Резнік С., Дяченко Л. Сутність та структурні компоненти науково-дослідницької компетентності майбутніх техніків-технологів легкої промисловості. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2018. № 2. С. 3–17.
10. Сороквашин С. Сутність, зміст і структура інформаційно-комунікаційної компетентності майбутнього кваліфікованого робітника. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 69(2). С. 142–146.
11. Цільмак О. Складові структури компетентностей. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2017. №67. С. 76–81.